

УДК 81'22(=161.2)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ольга Демиденко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
просп. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна
fortune2011@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню мовної репрезентації національної ідентичності мовців у процесі міжкультурної комунікації. Розглянуто культурну інформацію як концентрований вияв національної ідентичності, що базується на системі національних образів або символів, особливо значущих для носіїв мови. Проаналізовано символи як первинні носії культурної інформації. Коротко окреслено перспективи подальших наукових досліджень, спрямованих на порівняння національних ідентичностей представників різних лінгвокультур з огляду на специфіку мовної реалізації відповідних символів.

Ключові слова: національна ідентичність, символи, лінгвокультура, реалія, символ-архетип, культурно-стереотипні символи.

В умовах новітньої парадигми особливої ваги набувають міждисциплінарні дослідження міжкультурної комунікації та шляхів досягнення успішного діалогу культур. У зв'язку з цим важливими є лінгвістичні дослідження імпліцитних смислів, які мовці закладають у повідомлення під час міжкультурної взаємодії, оскільки комуніканти сприймають і передають смисли повідомлення відповідно до своєї ідентичності.

Поняття ідентичності суб'єкта комунікації є багатогранним і багатоаспектним, зміст поняття досліджують соціологи, антропологи, культурологи та лінгвісти. Малодослідженим залишається питання про те, як мовець виражає свою національну ідентичність (взаємодіючи з представниками інших лінгвокультур), як він досягає порозуміння або які чинники ускладнюють комунікацію.

Ідентичність особистості, під якою розуміємо сприйняття людиною себе самої, є результатом соціалізації й ментально представлена культурно-обумовленою індивідуальною картиною світу з притаманними останній концептуальними системами, особливостями категоризації та концептуалізації світу [1: 119–121]. Мета статті – дослідити національну ідентичність з огляду на специфіку її мовної репрезентації.

Завдання: 1) систематизувати підходи до визначення ознак національної ідентичності; 2) розкрити роль мови як однієї з основних ознак ідентичності; 3) обґрунтувати культурну інформацію як вияв національної ідентичності; 4) пояснити роль символів архетипів та реалій-символів в інформації про національний образ світу.

Методологічну основу дослідження склали традиційні методи аналізу та синтезу, а також елементи компонентного аналізу. Методологічна стратегія полягає у спробі різнопланового висвітлення специфіки мовної репрезентації національної ідентичності мовців з застосуванням елементів лінгвокультурологічного та лінгвосеміотичного аналізу.

1. Особливості визначення ознак національної ідентичності

Національну ідентичність визначають через низку ознак. Насамперед, через усвідомлення себе колективною спільнотою, відмінною від інших, що виступає як підстава «феномену етнічності». Такий напрямок об'єктивізує конкретні форми самовизначення національної ідентичності – «національні почуття», «національні інтереси», «національну ідею», що веде до субстанціоналізації національної [2: 10].

Національну ідентичність розглядають через належність особи до «народу», який визнають за «націю». При цьому виокремлюють аспекти: людські переконання (сприйняття членами нації один одного як співвітчизників); спільне історичне минуле, сучасне й уявлення про спільне майбутнє; спільні дії, постійне проживання в одній країні та спільний національний характер (цит. за [2: 57–68]).

Разом з тим, національна ідентичність – це особливий вид колективної ідентичності, якому притаманні такі риси, як історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території за умови, що нація розглядається як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [3: 10–27; 4].

Національну ідентичність інтерпретує набір характеристик, притаманних представникам певної нації. Ці ознаки зумовлені специфікою визначення нації. Якщо розглядати націю як групу людей, що усвідомлює себе як спільноту, має спільну культуру, проживає на чітко визначеній території, має спільне минуле та спільні плани на майбутнє і відстоює своє право на самовизначення, то національна ідентичність матиме п'ять вимірів, а саме: психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний [5: 11].

2. Роль мови як однієї з основних ознак ідентичності

Кожна мова по-своєму концептуалізує світ, а відповідно, кожна мова має свою картину світу і мовна особистість зобов'язана організовувати зміст повідомлення відповідно до цієї картини [6: 64]. Виникає певний «простір значень», тобто закріплені в мові знання про світ, куди безперечно вплетений національно-культурний досвід конкретної мовної спільноти. Формується світ тих, хто говорить певною мовою, тобто мовна картина світу як сукупність знань про світ, що вкарбовані в лексиці, фразеології, граматиці [6: 65; 7].

Концептуальна картина світу виявляється через мовну картину світу на всіх її рівнях, аналогічно як і національно-культурна специфіка «пронизує» концептуальний та вербальний рівні. На концептуальному рівні національно-культурна специфіка виявляється в існуванні специфічних концептів для певної мови (найчастіше групи мов), на вербальному рівні позначає такі концепти як безеквівалентна лексика та фразеологія. Асиметрія концептуальних рівнів полягає в асиметрії прототипів, у специфічності асоціативних просторів навколо концептів, у способах вербалізації концептів та ступенях дискретизації певних концептосфер [8].

Мовна картина світу інтерпретується як сукупність способів позначення елементів концептуальної картини світу та способів вираження відношень між цими елементами, тобто як сукупність механізмів вербалізації відомостей про позамовну діяльність [1: 130]. Мовна картина світу репрезентується усіма рівнями мовної системи, складовими частинами картини світу є слова, формативи і засоби зв'язку між реченнями, а також

синтаксичні конструкції [9: 107]. Найбільш наочно характер мовної картини світу представлено в лексиці, оскільки саме завдяки їй можливим є «членування» дійсності, виокремлення окремих об'єктів, на яких зосереджена увага носіїв мови. Зв'язок картини світу та слова обумовлений безпосереднім зверненням лексичної системи до життя суспільства, соціальною спрямованістю, що визначає також її інші специфічні риси: відкритість, проникність, множинність складових елементів [10: 403–404].

3. Культурна інформація як вияв національної ідентичності

Кожна мова реалізує певний спосіб відображення дійсності відповідно з конкретним історичним досвідом цього народу, його культурою та умовами життя. Культурна інформація має чотири способи представлення в мові та мовленні: 1) культурні семи як елементи значення номінативних одиниць, які позначають культурні реалії, 2) культурний фон як ідеологічно маркований культурний зміст номінативних одиниць, 3) культурні концепти як відносно стійкі уявлення, сформовані у певній історичній культурі на підставі відповідних ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв культури, позначених абстрактними іменниками, 4) культурна конотація як оцінні, емоційні, експресивні й функціонально-стилістичні відтінки значення мовних одиниць, зумовлені культурними пріоритетами й установками [11: 34–35].

Така культурна інформація є концентрованим виявом національної ідентичності мовців і базується, перш за все, на системі національних образів або символів, особливо значущих для носіїв мови як представників соціуму. Тому при розгляді національної ідентичності символ як первинний й найбільш древній носій культурної інформації, а також мовні засоби його вираження й опису заслуговують на особливу увагу. Більш того, кожна нація та будь-яка національна держава мають визначити для себе (свідомо чи несвідомо), за допомогою яких символів вони хотіли б презентувати себе на індивідуальному чи колективному рівні. Усі успішні нації володіють набором стрижневих символічних елементів, що є для їх громадян своєрідними «критеріями істини» [12: 172]. Символ – це знак, що передбачає використання свого первинного змісту в якості форми іншого, більш абстрактного та загального змісту. Вторинне ж значення, яке може виражати поняття, яке не має особливого мовленнєвого вираження, об'єднується з первинним під спільним означальним [13: 125]. Окрім знаковості, важливі і такі властивості символів, як образність (іконічність), вмотивованість, комплексність змісту символу і рівноправність значень у ньому, «іманентна» багатозначність та розмитість межі між значеннями у символі, архетиповість символу, його універсальність в окремій культурі та спільність символів у культурах різних часів та народів, убудованість символу в структуру міфології, літератури, мистецтва та інших семіотичних систем, співвіднесеність символічної та мовленнєвої реальності, символу та мови й мовлення [13: 126].

Символи є вербальним предметним знаком, утвореним внаслідок операцій метонімії чи метафори, зв'язок якого з абстрактним позначуванням є стійким у певному лінгвокультурному просторі. Символи виникають на основі прототипної інформації, низки взаємопов'язаних атрибутів чи фреймів, але в жодному разі не на основі однієї ознаки, оскільки концепт-джерело має містити й інші атрибути, які підтримують основний [8].

Процес створення культурної символіки фактично почався із еволюцією людства як такого, адже культура завжди була невід'ємною складовою розвитку людини. Девіації у сприйнятті людьми однакових навколишніх явищ з'явилися в результаті впливу

багатьох зовнішніх чинників. Проте у символізмі нерідко прослідковуються певні спільні риси, що тим чи тим чином стабільно зберігають свою образність.

Умовно поділяючи усі символи на «природні» та «культурні», дослідники наголошують, що культурні символи – це ті поняття, якими користувалися люди для вираження «вічних істин». Такі символи піддавалися модифікаціям у процесі розвитку людства і наразі є колективними образами, які прийняті сучасним суспільством [14: 26].

Символи як спосіб передачі дійсності можна поділити на дві категорії: ті, що притаманні лише певній народній спільності – унікальні, і ті, що є спільними для багатьох культур, тобто загальноприйняті або універсальні. У дослідженнях семантики художнього слова і символу мовні символи визначають як символи, що об'єктивно зафіксовані словниками як факт тезауруса. Вони поділяються на два типи: древні символи-архетипи та культурно-стереотипні символи. *Культурно-стереотипні* символи – це символи сучасності, зрозумілі всім представникам цієї культури, з прозорим або напівпрозорим обґрунтуванням перенесення. *Символи-архетипи* – це символи, що базуються на найдавніших міфологічних або первинних безсвідомих уявленнях про світ і характеризуються затемненим обґрунтуванням перенесення [13: 4].

4. Роль символів-архетипів та реалій-символів у лінгвокультурах

У контексті дослідження специфіки мовної репрезентації національної ідентичності представників різних лінгвокультур на увагу, безперечно, заслуговують вже згадані первинні *символи-архетипи*, що є спільними для всіх або багатьох культур і знайшли своє усталене мовне відображення. Перш за все, ці символи наявні у міфах, легендах, казках та інших творах фольклору, які містять численну кількість національно-специфічних порівнянь, метафор, етнолексем і які справляють неабиякий вплив на підсвідомість людини, формуючи її національно-символічне світосприйняття як представника певного соціуму, нації, носія певної мови, що має відповідну національну ідентичність. Концепти «символ», «архетип» і «міф» надзвичайно тісно пов'язані між собою і знаходяться у єдиній площині, що відображається у міфічності мислення та колективній свідомості. Міф як особливий тип світоуття (та пов'язані з ним поняття) криється в мові, культурі, релігії, мистецтві, набуваючи при цьому нових форм, але зберігаючи свою правічну сутність [15: 150–155].

Символи-архетипи базуються на наданні значення основним елементам навколишнього світу, людині та природі і є структурними елементами людської психіки, що знаходяться в колективному підсвідомому. Так, головними загальноприйнятими символами-архетипами найчастіше є *сонце, земля, вода, вітер, батько, мати, яйце, рослини (дерево, росток, квітка), загальний образ пташки або тварини, лінії (спіралі), кола* тощо. Такі символи знаходять своє відображення майже в кожній культурі усіх народів світу. При цьому символи-архетипи в різних лінгвокультурах мають різне смислове та емоційне навантаження і по-різному формують національний світогляд особистостей за допомогою використання різних мовних засобів. Культурно-стереотипні символи є концентрацією культурно-специфічної інформації певної лінгвокультури, виявляючи, так само як і символи-архетипи, певну специфіку мовної репрезентації. Це особливо стосується метафори як мовленнєвої реалізації символу та смислів, що породжуються певними символами у відповідній лінгвокультурі.

Символ, перш за все, має зафіксуватися в порівняльних конструкціях, де він постає в якості еталону порівняння. При цьому метафора як мовна структура, що актуалізує символ, є мовленнєвою реалізацією символу. У цьому контексті символи поділяють на первинні і вторинні. Первинні символи пов'язані з несвідомою сферою й

ініціюють смисли інстинктивного характеру. Мовленнєві структури, що містять цей символ, свідчать про мотиваційну діяльність людини. Вторинні символи є результатом рефлексії і часто ідеологічний продукт певної епохи. Вони є відтворенням таких змістів свідомості людини, що пов'язані з її життям у суспільстві [16: 6–7]. Символ, наявний у складі фразеологізму, модифікує його значення. Під час метафоризації відбуваються не паралельні, а послідовні процеси: об'єкт дістає символічне значення на основі метафори чи метонімії, а потім цей символ залучається до процесу фразеологізації, який теж може відбуватися як метафоризація. Метонімії-символи є первинними. Їх залучено до фразеологічної метафори як готові компоненти. У процесі фразеотворення відбувається повне або часткове перенесення термінів з концепту-джерела. Символічну асиметрію мовних картин здебільшого можна пояснити незбігом прототипних уявлень, які розвинулися під впливом різних культурних чинників [8].

Інформація про національний образ світу, ставлення представників певної лінгвокультури до об'єктивного світу кристалізується і концентрується також у *реаліях-символах*, що можуть визначатися як лексеми на позначення міфологем певної лінгвокультурної спільноти, яким притаманна емотивність, що відтворює специфіку світосприйняття об'єктивної дійсності представникам такої лінгвокультури. Ці лексеми, як концентрат національно-історичного колориту, репрезентують специфіку певного географічного ареалу, культури, суспільно-історичного розвитку та життєдіяльності, національного характеру представників певної нації. Так, наприклад, однією з рис психічного укладу українця є емоційність і сентименталізм, чутливість та ліризм, що найяскравіше проявляються в естетизмі українського народного життя і обрядовості; індивідуалізм та стремління до свободи, а також неспокій і рухливість, що пов'язані з певним «артистизмом» натури, зі стремління до переходу в усе нові і нові форми та індивідуалізм. Народний характер вибирав для себе те з історичних подій, що якраз відповідало його естwu. Як підкреслюють дослідники (В.Мацюк, В.Пугач, Д.Чижевський), найбільш важливими моментами історичного розвитку українського національного характеру треба вважати постійне тло української історії — природу України та історичні періоди [17: 209–211]. Ця специфіка закарбувалася у відповідних символах, притаманних лінгвокультурі. Прикладом може слугувати *стен* як символ величного неспокою, що сполучує широту і розмах краєвиду з розквітом життя природи, пробуджує естетичне, релігійне почуття і філософські роздуми. Ця реалія-символ, поряд з іншими реаліями, володіє певною емотивністю, викликаючи певні асоціації у свідомості українців, і не зумовлює аналогічну реакцію у представників інших лінгвокультур.

На думку дослідників, українська національна ідентичність знаходиться на стадії становлення, в Україні формується національний нарратив, створюються національний інформаційно-комунікативний, культурно-символічний простори, відбуваються інші процеси, характерні для періоду створення національної ідентичності. Фактично спостерігаємо формування української національної «уявленої спільноти», яка до того ж має глибокі історичні та соціокультурні корені [18: 209; 12: 178].

Висновки

1. Взаємодію мови й національної ідентичності можна досліджувати в культурознавчому, політологічному та лінгвістичному аспектах, зокрема шляхом аналізу мовних засобів саморепрезентації особистості українця, представника відповідної нації.

2. Національна ідентичність представників певної лінгвокультури представлено в мові та мовленні за допомогою мовних засобів опису символів-архетипів та культурно-стереотипних символів.

Перспективою подальшого дослідження цього питання є опис мовних засобів вираження національної ідентичності представників різних націй з огляду на порівняння символів відповідних лінгвокультур з урахуванням їх емотивності.

1. *Гришаева Л. И.* Введение в теорию межкультурной коммуникации : учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова. – 4-е изд., стер. – Москва : Издательский центр «Академия», 2007. – 336 с.
2. *Козловець М. А.* Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: моногр. / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
4. *Smith A. D.* National Identity / A. D. Smith. – University of Nevada Press, 1991. – 226 p.
5. *Guibernau M.* The Identity of Nations / M. Guibernau. – Cambridge : Polity Press, 2007. – 248 p.
6. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. вузов / В. А. Маслова – М., 2001. – 208 с.
7. *Утебалиева Г.* Влияние факта межкультурной коммуникации на формирование языкового сознания в полиэтническом пространстве [Электронный ресурс] / Г. Утебалиева, К. Каскабасова. – Режим доступа : <http://mesi.cliro.unibo.it/>
8. *Левченко О. П.* Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «українська мова», 10.02.02 «російська мова» / О. П. Левченко – Київ, 2007. – 45 с.
9. *Серебренников Б. А.* Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 244 с.
10. *Гончарова Н. Н.* Языковая картина мира как объект лингвистического описания / Н. Н. Гончарова // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2012. – Вып. № 2. – С. 396–405.
11. *Опарина Е. О.* Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия / Е. О. Опарина // Язык и культура : сб. обзоров. – М., 1999, – С. 34–35.
12. *Степико М. Т.* Українська ідентичність: феномен і засади формування : моногр. / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
13. *Шелестюк Е. В.* О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – 1997 – № 4. – С. 125–143.
14. *Юнг К. Г.* Архетип и символ / К. Г. Юнг. – Издательство «Ренессанс» СП «ИВО-СиД», 1991. – 301 с.
15. *Лановик М. Б.* Розвиток концептів «символ», «архетип» і «міф» у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклад / М. Б. Лановик // Вісн. Житом. пед. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – Вип. 22. – С. 150–155.
16. *Барляева Е. А.* Символические смыслы в англоязычной лингвокультуре : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 «германские языки» / Е. А. Барляева – СПб., 2012. – 40 с.
17. *Українознавство : посіб. / уклад. В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. – К. : Зодіак – ЕКО, 1994. – 399 с.*
18. *Пелагеша Н.* Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.

NATIONAL IDENTITY: LINGUO-SEMIOTIC ASPECT**Olha Demydenko**

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»
pr. Peremohy, 37, Kyiv, Ukraine
fortune2011@ukr.net*

The article deals with the study of national identity and specificity of language representation of national identity of speakers in the process of intercultural communication.

On the basis of contemporary approaches the nation is considered as a human group understanding themselves as a community, sharing common culture, attached to specific territory, sharing common past and expectations about future and claiming the right for self-determination. The dimensions of national identity, i.e. psychological, cultural, territorial, historical and political ones are indicated. The author considers cultural information as concentrated representation of national identity of speakers based on the system of national images or symbols being of specific importance for native speakers. As the culture and, consequently, cultural symbols have always been integrated into the human development process, deviations in human perception of the same phenomenon appeared as a result of impact of many external factors.

The symbols are supposed to be divided into two groups, including unique symbols specific to some human group and universal symbols shared by many cultures. The language symbols are determined as symbols indicated in the vocabularies as the thesaurus components. They are divided by scientists into two groups being culture-stereotypic symbols and archetype symbols. It is stated that archetype symbols are shared by all or many linguistic cultures and are correspondingly reflected in languages. It is also emphasized that archetype symbols may possess different emotiveness level. First of all, such symbols are found in myths, legends, fairy-tales and other folklore works containing numerous nation-specific comparisons, metaphors and ethno-lexemes forming national identity and nation-symbolic worldview of a human being.

The language units describing symbols (metaphors, phraseological units, realia) have been identified. As symbols are fixed in comparative constructions as the comparison models, it is considered that metaphor as language structure actualizes symbols is speech representation of symbol. The realia-symbols are also viewed as concentrated representation of national specificity, worldview and attitude of the representatives of different cultures to the objective world, cultural and historical development of linguistic culture. It is emphasized that realia-symbols also have different emotiveness level.

In conclusion the author briefly formulates the perspectives of further scientific research of national identities of representatives of different linguistic cultures in view of specificity of language representation of corresponding symbols.

Key words: national identity, symbols, linguistic culture, realia, symbol-archetype, culture-stereotypic symbol.

Стаття надійшла до редколегії 20.02. 2015
Прийнята до друку 17.03.2015